

KOMPARATISZTIKAI KÉRDŐJELEK

(EGY POSZTGRADUÁLIS KURZUS ÚTKERESÉSEI)

Az összehasonlító irodalomtudomány valójában – mióta „akadémiai” diszciplínává vált – „válság”-ról „válság”-ra tartó úttán tévelyeg. Kétszer is időjelbe tettem a „válság”-ot, mivel az irodalom(tudomány) önmeghatározási, önnön kompetenciáját és metodológiáját szüntelen kérdéssé tévő ajánlatai sokkal inkább tevékenykedést, (ön)korrekciós szándékot árulnak el, mint megtorpanást, netán a nehezen kivívott „hitelesség” elvesztését. Semmiféle vonatkozásban nem hasonlítható a világrészeket megrendítő (világ)gazdasági válságokhoz, az államformák és intézmények bizalmi válságához, politikai krízisekhez; és csak távolról lehet tárgyterületén fölfedezni a „nyugati”, a „fausti” kultúra alakulástörténetében tapasztalt, a krizeológiát tudományos rangra emelő nézetrendszert. Igen jellemző, hogy a XIX. században az irodalomban és általában a művészetben (Rimbaud-tól Gauguinig ívelően) jelentkező Európa-fáradtság „komparatív” tényezőként sorolódott be a kultúráköziségbe, a régebbi terminológiával élve a tárgy- és motívum-történetbe. Ami azonban mégis időszerűvé teszi, hogy az összehasonlító irodalomtudomány intézményes (például egyetemi) formáiról, a tudományszak érvényességi területének változásairól részint egy kurzuson belül essék szó (különös tekintettel arra, hogy a kurzus résztvevőinek elsősorban életkora hasonló, az egy nemzedékhez tartozás tudata és ennek következményei nyilvánvalók, nem pedig a kutatási terület, a meghatározó – inter-kulturális – érdeklődés, jóllehet valamennyi résztvevő a magyar egyetemeken „szocializálódott”), részint a kurzus hallgatóinak szűkebb értelemben vett kutatási területe felől vetődjék föl: mely vonatkozásokban használhatják az összehasonlító irodalomtudományt „bekebelezni” szándékozó, illetőleg éppen pontosabban körülírni kívánó nemzetközi kezdeményeket. A kötetben többször idézett, hivatkozott Culler-tanulmány (Culler más munkáit is sűrűn idézzük a kurzuson) ürügyet szolgáltatott arra, hogy ki-ki a maga kutatási területének kultúratudományi problémáit szembesítse az összehasonlító irodalomtudomány újabban keletkező dilemmáival, illetőleg újragondolja irodalomtudomány/történet és kultúratudományok újabban ismét időszerűvé lett viszonylehetőségeit. Hiszen az irodalomtudomány „hadállásai”-ba benyúló kultúratudományok lényegében megkérdőjelezték az irodalomtudomány olykor hirdetett, máskor elhárított, cáfolt „önelvűségét”, és részint a referenciák, az „irodalmon kívüli” tényezők meg a(z

irodalmi) szövegek „státus”-ára kérdeztek, részint az összehasonlító irodalomtudományban csupán időnként hangsúlyos helyzetbe kerülő részdiszciplínák (irodalom és társművészetek, irodalom és társ(?)tudományok) jelentőségére figyelmeztetnek; és kétségessé tették a reflektálatlanul érvényesített irodalomtudományi/történeti nézőpont jogosultságát a XXI. századra alaposan megváltozott irodalmi-tudományos környezetben. Az „interkulturális germanisztika” szélesebb körű alkalmazásának igénye éppen úgy a komparatiztika tárgyának, fogalmi mezejének és kompetenciájának újragondolására készítetett, mint egy „interkulturális irodalomtudomány” létesítésének, kidolgozásának több ízben megcélzott lehetősége, különös tekintettel arra, hogy a posztkoloniális (irodalmi) szemlélet valójában csak reagált arra az egyelőre még teljes egészében beláthatatlan fejleményre, miszerint a világirodalmi táj nem egy régiója „hibrid” kommunikációs térként könyveltetett el (köztük az a régió is, amelyet a magam részéről Kelet-Közép-Európának vélek), továbbá arra, hogy a multikulturalitásban létezés oly irodalom megszületéséhez járult hozzá, amely az egykori gyarmattartók, európai hatalmak nyelvén (vagy tágabban értett kulturális kontextusában) szólaltatja meg az e tájékon „idegen”-t, például a vendégmunkások immár több generációjának létszemléletét, valamint távoli világok mítoszát, (történeti) tudatát, szokásrendjét stb.

Az a(z) irodalmi fordulat, amely nemcsak tematikai változatokkal gazdagította a XX–XXI. század világirodalmát, hanem egyszerre szólaltatta meg a saját és az idegen egymást kölcsönösen, hol békés békétlenségben, hol békétlen együttélésben saját és külön hagyományát, hol ezek keveredését, amely egyben különféle kultúrák, nyelvek ütközőpontjain, határain formálódik, továbbá rávilágított – megint így írom – reflektálatlanul irodalomközpontú, azaz az irodalomnak a kultúra egyéb minőségeitől elzárt értelmezési kísérleteinek elégtelenségére. S ez elégtelenségre ráismerésből sürgette azt a fordulatot, amely az újabb előfeltevések szerint több fronton törte át a hagyományosnak, megmerevedettnek rossz értelemben akadémikusnak tartott szemlélet védővonalait. Az újabb kutatások ugyan a kultúratudományok fordulatairól (turns) szólnak, és e tudományokon *belül* fokozatosan megvalósuló irodalmi (reflexív) változásról, az összehasonlító irodalomtudomány, azonban korántsem szupertudományként, szintén fokozatosan strukturalja újjá „viszonyát” a kultúratudományokhoz, és integrálja a fordulatok tételezését kísérő érvrendszert, hasznosítja (akár szövegértelmezéseiben, a szöveg fogalmának újragondolásakor) a kultúratudományok korszerűbbnek minősített eljárásaiból mindazt, amit részint „kulturális hermeneutika” címszó alatt interpretációs stratégiaként írnak körül, részint amit a tudományterületek egymást segítő, egymást kiegészítő, egymást magyarázó kölcsönösségből, a művészetek „egymást kölcsönösen átvilágító”, régebbi és újabb elgondolásaiból kinyerhet a kutatás. A kultúratudományi változások az alábbi „rész”-fordulatok megtörténtét sugallják:

- interpretatív
- performatív
- reflexív/irodalmi
- transznacionális
- posztkoloniális
- térbeli
- ikonikus (Doris Bachmann-Medick nyomán).

S bár megnevezve csupán a reflexív fordulat szinonimájaként találkozunk az „irodalmi” megnevezéssel, valójában mindegyik „fejezet” tartalmaz irodalmi/irodalomtudományos mozzanatokra vonatkozó utalásokat. Ugyanakkor a reflexív/irodalmi fordulatról szóló fejezet az etnográfia új megközelítési lehetőségeivel indít, s a reprezentáció válságáról értekeznek. Ami még ma is föltetszik, és (szinte) minden reprezentációban megjelenik – készíti diagnózisát Doris Bachmann-Medick – az itt kialakult és évszázadokon keresztül hatékony, episztemológiailag dichotomikus szemlélet: az önmaga és a más(ik), a saját meg az idegen, Európa és a Kelet (Orient) szigorúan ellentétes oldalra helyezése. Ennek révén keletkezhet a veszély, hogy (a német kifejezést kölcsönözve) „esszencializálódik” (lényegessé, lényegivé válik) az egymáshoz képest ellenpólusokra helyezés, lényegi különbségek tételezésének alárendelés, és efféle különbségtetés kihasználása etnikai elhatárolások céljából.

Az irodalmi fordulatként tárgyalt (nemcsak) módszertani megújulásból első-sorban az összehasonlító irodalomtudomány profitálhat. Nevezetesen oly módon, hogy a reprezentáció-kritikát az irodalmi fordulat során önmagára vonatkoztatja vissza, és az esztétikailag értékelhető/értékelt szövegekből összetevődő korpuszt más szövegtípusokra és manifesztációkra alkalmazza, kitágítva ez esztétikai szövegkorpusz érvényességét. Az irodalmi elemzés oda hathat ki, hogy eltöprengtet azon, miképpen kapcsolódik össze az autoritás a kultúraspecifikus reprezentációval. Robert Weimann 1996-os megállapításaira hivatkozva, állítható, miszerint az európai világgép konstrukcióját a reprezentáció formái autorizálták, amely formákat a hatalom és a modern világ birtokba vétele szabott meg. Így jött létre az autoritativ önmaga (self), hogy aztán a bensőségessé tétel segítségével járuljon hozzá ahhoz: győzné meg önmagát az autoritásáról, és ezáltal új kompetenciát nyerjen irodalmi, fikcionális reprezentációjához is. Részint az euro-szubjektum, részint az európai művelődés és irodalom autoritásának efféle historizálása révén az irodalomtudomány a jövőben még erőteljesebben lehet képes önnön irodalmi és kulturális potenciáljának autoritását szemlélni. A szóba jöhető irodalmi példák közül például a mindentudó elbeszélővel kapcsolatos problémák említhetők; ez a fajta elbeszélői autoritás vagy az átélt beszéd (erlebte Rede), vagy az irodalmi alakok, esetleg az elbeszélő, netán a szerző (?) „néprajzi szubjektivitásának” (James Clifford nyomán) ellenőrző funkciójával találkozatható.

Hogy visszatalljak az összehasonlító irodalomtudomány szerencsére újra meg újra, sőt *új-ra* megfogalmazódó dilemáihoz, az ön-létesítés (következetes újralétesülés) és a kikülönülés lehetséges, a jelen körülmények között célszerűnek mutakozó eljárásaihoz, belelapoztam Mieke Bal dolgozataiba, hiszen ő már a *cultural studies*-on túllépés esélyeit latolgtatja a kulturális elemzés irányába (*cultural analysis*). A vándor fogalmak (*travelling concepts*), valamint az egymást keresztező elméletek tézisei nem pusztán az elbeszélés (a szerzőnő narratológiai kötetében kifejtett fokalizációs elgondolás) elemzéséhez járulnak hozzá: a kultúratudomány szerinte sem nem specializálja tárgyterületét (ezt rója föl az irodalomtudománynak is), sem nem jelöli meg metodológiai kiindulópontját. A kulturális elemzés olyan tevékenység, amely lehetővé teszi a kultúra tárgyaival (a kulturális tárgyakkal) való beható foglalatosságot; ő maga a vizuális poétika példáján szemlélteti, milyen szerepet játszanak a fogalmak az általa bevezetni kívánt diszciplinában. A fogalmak különféle diszciplinákban történő használatára a *szöveg* „esetét” hozza föl, amely igen elterjedt a köznapi beszédben, magától értetődő az irodalomtudományban, metaforikusan használják az antropológiában, a művészettörténetben és a filmtudományban ambivalensen „cirkulál”, a zenetudományban mellőzik. Egyébként meglehetősen sok vitát és ellentmondást vált ki, amely viták és ellentmondások „feldolgozása” remekül ösztönözhet a továbbgondolásra, sőt – teszem hozzá – a különféle diszciplinák fogalmi készletének szembesítésére, de ösztönözhet olyan jellegű határátlépésre is, amely a meggyökeresedett szakszempontokhoz képest új lehetőségeket csillant föl. Hasonlóképpen feldolgozandó fogalmakként jelöli meg Mieke Bal a történelmet (jelenkorhoz való viszonyában), az önazonosságot és másságot, a szubjektumot/szubjektivitást és a cselekvés képességét, a hibriditást és az etnicitást, az individuálisat, a szingulárisat, a más, a kognitív, a tudományos és technikai metaforákat, a médiumot, a modust, a nemet, a típust, a tényt meg az objektivitást, valamint a kultúrát.

Mármost az összehasonlító irodalomtudomány, amely a kultúratudományok más ágaihoz hasonlóan *szövegekkel* foglalkozik, nem pusztán összehasonlít vagy szembesít, hanem a kulturális elemzéshez hasonlóan fogalmakat, illetve fogalmak sorát a maguk kontextusában mutat(ja) be, és a történelmi jellegű vizsgálódás módszerével élve a különféle hagyományok létesülését, továbbélését, valamint a hagyományokra való reagálástípusokat veti egybe, másképpen szólva: értelmezni próbálja, hogy – például – egy fogalom vagy egy elméleti „iskola”, irány miért ebben és nem abban a nemzeti művelődésben alakult ki, fogalmazódott meg, mi-féle átjárás lehetséges (és lehetséges-e) irodalmi és elméleti „iskola” között, milyen irodalom milyen elméleti előfeltevéseket hív elő, és irodalom meg társtudományok viszonya miként illeszkedik bele egy szélesebb ívű művelődéstudományi kontextusba. Ilyenmódon az az elgondolás, miszerint a fogalomértelmezés egy nyelvi kultúra körében végezhető el több eredménnyel, erősítheti azt a szándékot, amely az összehasonlító irodalomtudományt nem egyszerűen egy „transznacionális”

szemlélet diszciplínájaként igyekszik elkönyvelni, hanem azt sugalmazza, hogy az összehasonlító irodalomtudománynak érdemes újragondolnia kompetenciáját, Peter V. Zimával szólva: miképpen hat a nyelv és a nemzeti irodalom a komparatiztika elméleti diskurzusára? Miképpen képes a komparatiztika saját kulturális és nyelvi meghatározottságára reflektálni? Hogyan tudja hasznosítani mindazokat a szövegekre alapított megfontolásokat, amelyek „irodalmi fejlődési sorok” konfrontálásához segíthetik? A korszerűsített komparatiztikai feladatmegjelölésben annak belátása gyümölcsöztesíthető, miszerint a komparatiztika dialogikus tudomány, a dialógus tudománya, azaz lehetővé teszi a párbeszédet (Peter V. Zima szerint) a heterogén elméleti diskurzusok és a szociolektusok között. A napjainkban zajló, különböző előjelű találkozások a különféle, nem egyszer egymással rivalizáló kultúrák között, az irodalomban egyre jelentősebb szerephez jutó tematikának, nevezetesen az idegenségtapasztalatának, különféle feldolgozásai megnövesztik a komparatiztika szerepét (például) a posztkoloniális elméletben, továbbá oly irányok feltárulását segíthetik, amelyek az irodalmat az új médiumok reflexiók terének tekintik. Az átalakuló európai uniós felsőoktatási rendszer számára ajánlott irodalomtudományi BA-kurzusok anyagára javaslatot tevő kézikönyv éppen ennek hangsúlyos jelenlétét igényli a stúdiumokban. Annak beláttatására törekszenek kézikönyvünk szerzői (Rainer Grübel szlavistaként, Ralf Grüttemeier nederlandistaként és Helmut Lethen germanistaként), hogy az irodalom speciális funkciója csak a mindenkori kulturális kontextusában tárul föl, ha helyét a versengő kultúramodellek viszonylatában, a szóbeliséghez/írásbeliséghez és a versengő médiumokhoz fűződő viszonyában látjuk és vesszük számításba. Ez esetünkben úgy is értelmezhető, hogy az irodalomtudománynak, a jelen esetben az összehasonlító irodalomtudománynak szintén megvannak, meglehetnek a maga speciális tapasztalatai a kontextualizálást illetőleg. Kézikönyvünk ezek közül a műfajelméletet és az irodalomtörténet-írást emeli ki. A magam részéről a (kulturális) *kontextus* további értelmezését, fogalmi körülírását vélném szükségesnek, kiváltképpen a szövegköziségnek szerepére hívnám föl a figyelmet. Lehetne Goethére hivatkozni, aki szerint „Minden irodalom végül is kifárad, ha nem frissül föl az idegen részvételtől”, másutt a szellemi cserkereskedelemre hoz példát:

„Azonban szerföltött helyes, ha mi most a franciák, az angolok és a németek között megvalósult szoros érintkezés révén olyan helyzetbe jutottunk, hogy egymást tudjuk korrigálni. Ez az a nagy haszon, amelyet egy világirodalom eredményez. (...) Carlyle megírta Schiller életét, és őt általában oly módon méltatta, amiképpen egy német sem képes egykönnyen. Ellenben mi Shakespeare-rel és Byronnal vagyunk tisztában, és érdemeiket talán jobban tudjuk becsülni, mint maguk az angolok.”

A nagy szerzőkről állította Stephen Greenblatt, hogy szakemberei a kulturális cserének. Az általuk szerzett művek a társadalmi energiák és gyakorlatok

felhalmozódásainak, átalakulásainak, reprezentációinak és kommunikációinak struktúrái.

Mindez visszavezet az interkulturális irodalomtudomány kérdésköréhez, amelynek „elméleti” megalapozása során aligha mellőzhető az összehasonlító irodalomtudomány másfél évszázados tapasztalata. Az „idegen” képe egy nemzeti kultúrában/irodalomban, illetőleg az európai kultúrában/irodalomban (a barbártól, a jó vadembertől kezdve szinte máig, a migráció révén kibukó problémáig), ennek „vissza”-hatása az egyes nemzeti, regionális önképre, önazonosság-tudatra, még-hozzá a „találkozások” kontextusában, mindez – árulkodnak forrásaink – egyáltalában nem független a hatalom meg az autoritás elgondolásától, tematizálódásától, ideértve a nyelvi hatalom, a presztízsnyelvi megnyilatkozások, illetőleg a hatalom nyelve „diszkurzusát”. S ami kiváltképpen sürgeti az összehasonlító irodalomtudomány és a kultúratudományok találkoztatását (különös tekintettel az idegenségtapasztalat irodalmi megjelenítésének kérdéseire); ez az a „fordulat”, amely a hagyományosabb komparatistikai „rész-diszciplínák” kulturológiai átítatódását teszi lehetővé, sőt: igényli. Az interkulturális irodalomtudomány egyik – talán legfontosabb – területén föllelhető idegenség-értelmezés/színre hozás fölfogható úgy is, mint a sajátot „rezonáló” terület, mint „ellenkép”, mint kiegészítés/kiegészülés, mint komplementaritás, mint a megértés határai (Ottfried Schäffter nyomán). Aligha vitatható, hogy (például) egy irányzatpoétikai megközelítés esetén korszakjellemzőként funkcionálhat az idegenségről szóló beszéd egyike-másika; miként a pozitivizmustól örökölt, ám azóta korszerűvé, a szövegköziség egyik alakzatává strukturálódott „tárgy- és motívumtörténet”-i elemzés ennek az idegenségnek változatait az irodalomalakulások történeti dimenziójában képes elhelyezni és bemutatni. Ottfried Schäffter szerint a rendet a saját és az idegen pozíciói közti oszcillálás élteti, bármelyiket a kölcsönös kapcsolat hívja elő. Emiatt nyíltságukra jellemzők a pillanatoknak azok a kölcsönös összefüggései és ambiguitása, melyek önmagukban sosem jutnak nyugvópontra, és nem engedik meg egy tisztán belső és külső világ, egy tisztán saját vagy idegen létesülését.

Egészen konkrétan: a tanszék, a kar, az egyetem historikumát szem előtt tartva, bizvást állítható, hogy részint az összehasonlító irodalomtudomány (a kezdetekben: *irodalomtörténet*), részben annak kapcsolódása a kultúratudományokhoz valójában egy becses hagyomány kiteljesedése. S bár meglehetősen vitatott a Szegedi Tudományegyetem kezdő időpontja, abban nemigen térnek el a nézetek, miszerint az államfordulat után áttelepülő kolozsvári egyetem (jog)utódjaként működött, hogy aztán az 1940-es esztendőök elején, majd 1944/45 után új helyzet álljon elő. De szellemi értelemben is vállalta a Szegedi Tudományegyetem a kolozsvári örökséget. A germanista-komparatista Meltzl Hugó szerepét a romanista-komparatista Zolnai Béla töltötte be, aki nemcsak irodalomtörténészként művelte a diszciplínát, hanem még Brassai Sámuel „stilisztikai” elgondolásait is folytathatónak vélte. Meltzl komparatistikai folyóiratának örökébe a Zolnai Béla

szerkesztette *Széphalom* lépett. Itt és a Zolnai irányította Francia Intézet könyvsorozatában több dolgozat foglalkozott Meltzl svájci illetőségű munkatársával, a Petőfi-fordító Henri Frédéric Amiellel. Az 1960-as esztendő elején, mikor az összehasonlító irodalomtudomány művelése új (magyar) fázisába lépett, Vajda György Mihály áttekintvén a magyar komparatiztika múltját (dolgozata vagy annak vázlata magyarul, szlovákul, angolul és franciául jelent meg) fölfedezte a maga számára Meltzl Hugót és folyóiratát: *Acta Comparationis Litterarum Universarum* (1877-1888). Innen szemlélve érthetővé válik, hogy 1974-ben, amikor Vajda György Mihály létrehozta az akkor még József Attila Tudományegyetemen az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéket, első előadásaiban az elődnek kijáró tisztelettel emlékezett meg az összehasonlító- és kultúratudományok magyar úttörőjéről, Meltzl Hugóról, akinek „intermediális” nézeteit ma is érdemes tanulmányoznunk. Ezenközben a kar germanistája, Berczik Árpád kandidátusi disszertációja tárgyául választotta a magyar komparatiztika első évtizedeinek fejleményeit, résztanulmányokat publikálva magyar, német és francia nyelven. Az 1980-as években tanszékünk létrehozta a Komparatiztika „C”, majd „B” szakot, külön foglalkozva egy szemeszter erejéig a diszciplína történetével, Meltzl Hugónak és folyóiratának jelentőségével. Ezt követte az *Irodalomtudomány* posztgraduális programon belül a komparatiztikai alprogram bevezetése. A nyilvánosság előtt az alprogram a *Szövegek között* sorozattal jelent meg, magyar és idegen, többnyire angol nyelven bemutatva a hallgatók, doctorandusok és a frissen doktoráltak munkálkodását, amely részint a hagyományos értelemben vett összehasonlító irodalomtudományi, részint egy komparatiztikai centrumú kultúratudományi tanulmányban, disszertációban dokumentálódott. A *Tiszatáj* 2007. márciusi számában közétettem értekezésemet, amely az *Acta Comparationis Litterarum Universarum* jelentőségét méltatta a komparatiztika és a kulturológia egymáshoz közelítésének perspektívájából, az irodalomtörténet-írás és kritikátörténet felől szintén igazolva az alprogram hallgatóinak elméleti és a kutatások során gyümölcsötetett érdeklődését.

Valóban fordulatról beszélhetünk-e? Olyan értelemben nem, hogy kompetenciánk elsősorban az összehasonlító irodalomtudomány határain belül érvényesül, érvényesíthető a legnagyobb hatásokkal. Olyan értelemben azonban feltétlenül, hogy a diszciplínának az idők folyamán változó önmeghatározásaitól nem tekintettünk, mert nem tekinthetünk el, hacsak nem osztjuk egy antikváriusi (történet)szemlélet elfogultságait. A fordulat hozadéka: hagyományteremtés és -értelmezés, részben azáltal, hogy az eddig inkább a kutatott anyagtól kényszerített eljárások tudatosulnak, a nemzetközi trendekkel a maguk kutatásait szembesítve (de korántsem kritikátlanul átvéve) kísérli meg ki-ki a szembenézést, s a maga területén téve meg válaszájánlatát az összehasonlító irodalomtudomány kulturológiai újragondolása tárgyában. Ez a kötet ilyenformán egy kutatási folyamat része(se), ebben a minőségben kísérlet.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Bachmann-Medick, Doris: *Cultural turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Reinbek bei Hamburg, 2006.
- Bal, Mieke: *Kulturanalyse*. Hrsg. mit einem Nachwort vers. von Thomas Fehner-Smarsly und Sonja Neef. Sus dem Englischen von Joachim Schulte. Frankfurt am Main, 2002.
- Bal, Mieke: *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. (1985) Toronto, 1997.
- BA-Studium. Literaturwissenschaft. Eine Lehrbuch*. (Rainer Grübel, Ralf Grüttemeier, Helmut Lethen), Reinbek bei Hamburg, 2005.
- Culler, Jonathan: Whither Comparative Literature? *Comparative Critical Studies* 3, 2006. 1–2, 83–97.
- Hofmann, Michael: *Interkulturelle Literaturwissenschaft. Eine Einführung*. Paderborn, 2006.
- Intézményesség és kulturális közvetítés*. Szerk. Bónus Tibor, Kelemen Pál és Molnár Gábor Tamás. Budapest, 2005.
- Litterature et medias*. Ed. Pavle Sekeruš. Novi Sad, 2006.
- Weimann, Robert: *Authority and Representation in Early Modern Discourse*. Baltimore, 1996.
- Zima, Peter V.: The End of Artistic Autonomy, Literature and the Arts between Modernism and Postmodernism. In *Aesthetic Autonomy. Problems and Perspectives*. Ed. by Barend van Heusden and Liesbeth Korthals Altes. Leuven–Paris–Dudley, 2004.
- Zima, Peter V.: Anwesenheit und Abwesenheit des Werks. Zu Foucaults Subjekt- und Werkbegriff. In *Die Abwesenheit des Werkes. Nach Foucault*. Hrsg.: Klaus-Michael Bogdal und Achim Geisenhanslücke. Heidelberg, 2006. 181–191.
- Zima, Peter V.: Primerjalna književnost in družboslovne vede. *Primerjalna književnost* 2004/2. 1–14.